

ВІЛЬНИЙ АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ ЯК ЗАСІБ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Олена Денисевич
(Житомир, Україна)

У статті представлено порівняльний аналіз результатів вільного асоціативного експерименту, проведеного з метою досліджень професійного домену мовної картини світу українських та польських студентів.

Ключові слова: вільний асоціативний експеримент, мовна картина світу, стимул, реакція, професійний домен.

В статтє представлен сравнительный анализ результатов свободного ассоциативного эксперимента, проведенного с целью исследования профессионального домена речевой картины мира украинского и польского студента.

Ключевые слова: свободный ассоциативный эксперимент, речевая картина мира, стимул, реакция, профессиональный домен.

In the article the comparative analysis of free associative experiment, which was taken with the aim of professional domain research of the verbal picture of the world of Ukrainian and Polish students is represented.

Key words: a free associative experiment, the verbal picture of the world, stimulus, reaction, the professional domain.

Постановка проблеми. В останнє десятиліття у мовознавстві дедалі більше уваги приділяється дослідженню мовної картини світу. Спроби її реконструкції активно здійснюються окремими дослідниками та цілими групами у США, Польщі, Чехії, Росії, Україні та інших країнах [3]. Це завдання вчені-мовознавці вважають важливим і потрібним з таких поглядів:

- по-перше, тому, що впродовж останньої історичної декади минулого століття настали радикальні зміни у сфері практики мови, пов'язані з падінням домінуючої (офіційно) ідеології комунізму і будівництвом нового суспільного ладу, з чим пов'язане будівництво нової моделі комунікації й усталення нової мови у суспільному дискурсі;
- по-друге, лінгвістичні дослідження картини світу становлять істотний елемент у програмі нових відгалужень в антропокультурній і когнітивній лінгвістиці, стає лабораторією, де народжуються й дозрівають нові методології;
- по-третє, в програмі порівняльних досліджень відзначається, на яких питаннях варто зосереджувати увагу, щоб розвідки в майбутньому призвели до синтезу або уможливили порівняння із мовною картиною світу, що функціонує у різних національних культурах, особливо сусідніх. Поглиблює специфіку досліджень входження також у європейській простір – мовний, культурний, ментальний [10, с. 14-15].

Відтворення окремих фрагментів (доменів) мовної картини світу дає змогу отримати важливий результат для подальшого аналізу та систематизації.

Актуальність дослідження. Побудова громадянського суспільства в Україні напряму пов'язана з підготовкою фахівців, які протягом найближчих десятків років працюватимуть у цьому суспільстві. Дослідження професійної картини світу дозволяє

виявити рівень усвідомлення особливостей професійності студентів. Ефективним методом дослідження цієї актуальної проблеми є вільний асоціативний експеримент.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різносторонні дослідження картини світу проводяться філософами, психологами, соціологами тощо. Особливої уваги заслуговують лінгвістичні, зокрема психолінгвістичні розвідки, матеріал яких виявляє не лише відкриті, а й приховані процеси, що віддзеркалюють свідоме й підсвідоме за допомогою мовних засобів. Так, представники Тверської психолінгвістичної школи (О.О.Залевська та ін.) протягом тривалого часу досліджують особливості формування мовної картини світу засобами рідної та іноземних мов, структуру окремих фрагментів (наприклад, кольорогами) мовної картини світу [5], Є.Бартмінський розглядає етнолінгвістичні та етнопсихологічні риси як підставу формування мовної картини світу [10], О.І.Горошко застосовує експериментальні методи для вивчення гендерної специфіки засвоєння та вираження мови [2], Д.І.Терехова зосереджує увагу на особливостях типології вербальних асоціацій та формування смислів [8], О.М.Холод активно вивчає особливості жіночої та чоловічої мовленнєвих картин світу [9], Т.Ю.Ковалевська застосовує психолінгвістичний інструментарій для дослідження специфіки формування національного менталітету [1], С.Я.Єрмоленко вивчає проблему змінюваності мовної картини світу під впливом різних чинників [4], Л.А.Лисиченко намагається визначити специфіку будови мовної картини світу [6], О.О.Селіванова виявляє зв'язок між мовою ЗМІ та формуванням картини світу її носіїв [7]. Наше дослідження є спробою відтворення фрагментів мовної картини світу українських та польських студентів методом вільного асоціативного експерименту.

Метою статті є порівняльний аналіз будови фрагментів професійного домену мовної картини світу українських та польських студентів.

Виклад основного матеріалу. Асоціативний експеримент (від лат. *associatio* – поєднання, *experimentum* – досвід), вперше широко описаний А.Тумбом і К.Марбе у 1901 році і являє собою прийом, спрямований на вияв асоціацій, які склалися в індивіда у його попередньому досвіді. Розрізняють 3 види асоціативного експерименту: вільний, цілеспрямований, ланцюжковий [1].

У дослідженні застосовано вільний асоціативний експеримент. Для цього інформантам пропонували усно або письмово перелік слів- стимулів. Інформант повинен не замислюючись, швидко відповісти або написати перше слово, що спаде йому на думку під час реагування на стимул.

Однією з найскладніших і малодосліджених проблем проведення асоціативного експерименту є формування стимульного списку. Які слова мають його складати? Слід обирати їх за семантикою, граматичними ознаками, частотністю вживання чи за іншими параметрами?

Під час підготовчої роботи нами відбиралися слова, що найбільш актуальні для сучасного розуміння поняття професійності, якими оперує людина протягом своєї фахової діяльності на певному етапі соціального розвитку. Список слів-стимулів було отримано в результаті двох етапів підготовчої роботи. По-перше, було проведено вибірку та аналіз термінів і професійних понять галузі освіти з посібників, словників відповідних галузей знань. Так сформувався експериментальний список із 100 стимулів. По-друге, з групами студентів було проведено дослідження: опитувані оцінювали за п'ятибальною шкалою вагомість для них як майбутніх професіоналів пропонованих стимульних понять, де 5 – надзвичайно важливо; 4 – дуже важливо; 3 – важливо; 2 – не суттєво; 1 – не має значення. Це опитування студентів з метою виявлення найважливіших і значущих професійних понять (з оцінками 5, 4) дозволило виділити 70 слів. Таким чином, ми вибрали слова, що й склали стимульний список: *обов'язок, розвиток, викладач, перспектива, актуальність, кар'єра, професіонал, предмет, робота, урок, освіта, інтерес, сім'я, майстерність, розклад, самокритика, школа, гроші, практика, книга, успіх, самовдосконалення, учень, університет, я, талант, вчитись, підготовка, наука, лідер, розум, рівень, організація,*

відмінник, диплом, діяльність, людина, іспит, життя, колектив, культура, репутація, навчання, мета, література, мрія, світогляд, відпустка, кваліфікація, комп'ютер, мова, душа, мислення, досвід, інформація, досягнення, виховання, зарплата, цінності, наукова робота, настрої, знання, Україна, результат, іноземна мова, стимул, працевлаштування, характер, читання, учити. У граматичному аспекті список слів-стимулів складає 67 іменників, 1 займенник й 2 дієслова.

У вільному асоціативному експерименті взяли участь 277 інформантів, з них 218 студентів різних спеціальностей та викладачів Житомирського державного університету імені Івана Франка та 59 польських студентів, носіїв української мови, які навчаються у вищих навчальних закладах Польщі (університети Варшави, Кракова, Любліна, Гданська, Вроцлава, Торуня, Познаня, Гнезна, Жешува та Лодзя).

Результатом експерименту виявилось 18 650 реакцій, що дозволяє аналізувати особливості сприйняття та розуміння професійності українськими та польськими студентами.

Наприклад, зіставлення реакцій з високою оцінкою значущості виявляє глибину усвідомлення важливих професійних понять.

Слово-стимул	Реакції групи українських студентів (далі У.С.)	Реакції групи польських студентів (далі П.С.)
Обов'язок	навчатись	відповідальність
Самовдосконалення	читати	вчитись
Університет	вчитись, заняття	професор, викладач
Учень	вчити	вчити
Урок	слухати	школа, дошка, клас
Школа	вчитель	вчитель
Практика	писати	досвід
Освіта	вища	формування

Ці реакції студентів обох груп демонструють глибоке усвідомлення ними завдань майбутньої професії, оскільки так чи інакше всі реакції спрямовані на процес "вчитись – вчити", тобто пов'язуються з діяльністю. Однак зустрічаються реакції з негативним забарвленням, переважно в групі українських студентів: УРОК – **нерви**, ПРАКТИКА – **нудьга**, ШКОЛА – **нудота**, **пекло**, **жах**, УЧЕНЬ – **халамидник**, **мученик**, **поганий**, **нешасний**, та окремі подібні випадки у групі польських студентів: УЧЕНЬ – **невіглас**, УНІВЕРСИТЕТ – **катування**, ВІДМІННИК – **підлиза**.

Серед значної кількості класифікацій реакцій досі не існує такої, яка б вважалася універсальною, загально прийнятою, оскільки складно виділити універсальні параметри, які одночасно враховували б форму, зміст, тип асоціацій [4]. З лінгвістичного погляду максимально точною вбачається класифікація, запропонована Д.І.Тереховою. У професійному домені мовної картини світу українських та польських студентів наявні всі види реакцій, наприклад:

Типи реакцій	У.С.	П.С.
Синтагматичні: <ul style="list-style-type: none"> ▪ синтагматичні асоціації, які містять у собі оцінку і разом зі стимулом утворюють підрядне словосполучення; ▪ синтаксичні. 	ВИКЛАДАЧ цікавий ОБОВ'ЯЗОК навчатись	– ВИКЛАДАЧ – компетентний – РОЗКЛАД – порушувати
Парадигматичні: <ul style="list-style-type: none"> ▪ категоріальні; ▪ реакції, які належать до того ж семантичного поля, що і стимул і є його синонімами; 	ГРОШІ – долар ДИПЛОМ – документ	УРОК – дошка УНІВЕРСИТЕТ – навчальний заклад САМОКРИТИКА

<ul style="list-style-type: none"> ▪ асоціації-властивості, які характеризують стимули; ▪ реакції, в яких стимул є показником або однією з характерних ознак реакції; ▪ реакції-порівняння. 	РОЗВИТОК – становлення ПРОФЕСІОНАЛ – викладач УКРАЇНА – карта	саможичування РОЗВИТОК – навчання УСПІХ – посмішка
Тематичні	РОЗКЛАД – дня	ІНТЕРЕС – до життя
Фонетичні	ЖИТТЯ – буття	ІНФОРМАЦІЯ – формація
Словотвірні (морфемно-словотвірні):	НАУКА – науковець	ПІДГОТОВКА – самопідготовка
Граматичні	Я – ти	Я – ти
Ремінісцентні	ІНФОРМАЦІЯ – ТСН	КНИГА – "Парфумер"
Фразеологічні	НАУКА – граніт	ІНФОРМАЦІЯ – циганська пошта
Персоналії	СВІТОГЛЯД – Сковорода	МОВА – Шевченко
Іншомовні асоціації	ТАЛАНТ – masterpiece (англ.)	МЕТА – mażenie (пол.)

Найбільш частотними є синтагматичні та парадигматичні реакції, вони в свою чергу поділяються на підтипи. Інші різновиди представлені менш частотно. Через специфіку кола опитуваних частотними виявилися іншомовні реакції, які фактично становлять окремий вид. Сукупність реакцій до одного стимулу утворює асоціативне поле, у якому найбільш частотні асоціати формують ядро, або асоціативне значення, решта – периферію.

Реконструований фрагмент мовних картин світу українського та польського студента включає множину асоціативних значень слів-стимулів, оскільки саме вони найяскравіше демонструють професійний домен. У групі У.С. чітко сформоване ядро виявляється у 28 асоціативних полях. Ядерними реакціями в цій сфері є такі, що зустрічаються не менше як 17 (13) разів, наприклад, ПЕРСПЕКТИВА – майбутнє (17), ОСВІТА – вища (33), ВІДПУСТКА – відпочинок (30) тощо.

У групі П.С. ядерні реакції наявні у 34 асоціативних полях і зустрічаються не менше як 6 разів, наприклад, ОBOB'ЯЗОК – відповідальність (8), ВИКЛАДАЧ – вчитель (7), МИСЛЕННЯ – логічне (6) тощо.

Систематизація асоціативних значень аналізованих понять дозволяє структурувати професійні домени мовних картин світу українців, які отримують професійну освіту у різних країнах на основі різних типів організації професійної підготовки.

Фрагмент мовної картини світу українського студента

ІНТЕРЕС – цікавий (36), ДІЯЛЬНІСТЬ – робота (34), ОСВІТА – вища (33), Я – особистість (31), ВІДПУСТКА – відпочинок (30), ЗАРПЛАТА – гроші (27), МАЙСТЕРНІСТЬ – вміння (24), КНИГА – знання (24), УЧЕНЬ – дитина (23), РІВЕНЬ – високий (23), ВІДМІННИК – розумний (23), УКРАЇНА – Батьківщина (23), ЧИТАННЯ – книга (20), ШКОЛА – вчитель (19), ПРАКТИКА – школа (19), ДИПЛОМ – кінець (19), ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ – робота (19), МЕТА – ціль (19), СІМ'Я – діти (18), ВЧИТИСЬ – здобувати знання (18), МИСЛЕННЯ – думки (18), ПЕРСПЕКТИВА – майбутнє (17), САМОКРИТИКА – самооцінка (17), ТАЛАНТ – дар (17), КОЛЕКТИВ – дружба (16), ІНОЗЕМНА МОВА – англійська (16), РЕЗУЛЬТАТ – досягнення (14), ДОСЯГНЕННЯ – успіх (13).

Фрагмент мовної картини світу польського студента

МАЙСТЕРНІСТЬ – вміння (16), ТАЛАНТ – дар (14), ІНТЕРЕС – цікавість (12), ДІЯЛЬНІСТЬ – робота (11), ПРЕДМЕТ– річ (10), РОБОТА – обов’язок (10), ВІДПУСКА – відпочинок (10), ЗАРПЛАТА – гроші (10), УКРАЇНА – Батьківщина (10), ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ – робота (10), Я – людина (9), ОBOB’ЯЗОК – відповідальність (8), ІНОЗЕМНА МОВА – англійська (8), ДОСВІД – робота (8), АКТУАЛЬНІСТЬ – сучасність (8), АКТУАЛЬНІСТЬ – сучасність (8), КНИГА – знання (8), ВИКЛАДАЧ – вчитель (7), ПЕРСПЕКТИВА – майбутнє (7), ОСВІТА – вища (7), ШКОЛА – навчання (7), САМОВДОСКОНАЛЕННЯ – праця (7), КУЛЬТУРА – мистецтво (7), ВИХОВАННЯ – діти (7), РЕЗУЛЬТАТ – досягнення (7), КАР’ЄРА – праця (6), РОЗКЛАД – порядок (6), ВЧИТИСЬ – розвиватись (6), РІВЕНЬ – знань (6), КОЛЕКТИВ – дружній (6), МЕТА – ціль (6), КОМП’ЮТЕР – Інтернет (6), МИСЛЕННЯ – логічне (6), ДОСЯГНЕННЯ – успіх (6).

Спільними поняттями, що утворюють професійну мовну картину світу українських та польських студентів виявилися: *перспектива, освіта, інтерес, майстерність, школа, книга, я, талант, вчитись, рівень, діяльність, колектив, мета, відпустка, мислення, досягнення, зарплата, Україна, результат, іноземна мова, працевлаштування.*

Висновки. Актуальність дослідження мовної картини світу детермінована особливостями розвитку сучасної науки на основі синергетичного підходу до предмету дослідження.

Реконструкція професійного домену дає змогу встановити як внутрішньомовні семантичні зв’язки, так і зовнішні впливи – з одного боку, вплив мови на формування картини світу, а з другого – вплив професійної підготовки на особливості картини світу. Вільний асоціативний експеримент стає ефективним засобом виявлення обох напрямів впливу.

Перспективи подальших розвідок передбачають роботу з іншими доменами мовної картини світу (наприклад, сфера реклами), удосконалення стимульних списків та розширення кола опитуваних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асоціативний словник української рекламної лексики / Упоряд. Т.Ю.Ковалевська, Г.Д.Сологуб, О.В.Тавченко. – Одеса: «Астропринт». – 2001. – с. 3 – 8.
2. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / РАН. Инос. языкознания. – Х.: 2001. – 320 с.
3. Даниленко Л.І. Лінгвістика ХХ – на поч. ХХІ ст. у пошуках цілісної теорії взаємозв’язку мови, культури і мислення // Мовознавство– 2009. –№5. – С. 3-12.
4. Єрмоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу // Мовознавство– 2009. – №3-4. – С. 94-103.
5. Залевская А.А. Психолінгвістические исследования. Слово. Текст: Избранные труды. – М.: Гнозис, 2005. – 543 с.
6. Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу // Мовознавство– 2004. – №5-6.
7. Селіванова О.О. Мовні засоби репрезентації стратегічних програм в українському рекламному теледискурсі // Українська журналістика: умови формування та перспективи розвитку. Черкаси, 2007. – С.234 – 240.
8. Терехова Д.І. Типологія вербальних асоціацій у вільному асоціативному експерименті/Наукові записки. – Випуск ХХVI – Серія: Філологічні науки (Мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 2000. – С. 236-246.
9. Холод А.М. Речевые картины мира мужчин и женщин. – Днепропетровск. – 1997. – 229 с.
10. Bartminski Jerzy. Językowe podstawy obrazu świata. – Lublin – 2003. – S. 11 – 25.